

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΩΝ
RESEARCH INSTITUTE FOR TOURISM**

Το Μέγεθος και η Δυναμική του Τουριστικού Τομέα

Παναγιώτης Γ. Παυλόπουλος

Μελέτες: 7

Αθήνα, 1999

Το Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ) ιδρύθηκε το 1996 με πρωτοβουλία των επιχειρηματικών φορέων, που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού, και με συμπαράσταση προσωπικοτήτων της οικονομικής ζωής και του πνευματικού κόσμου της χώρας.

Βασικός καταστατικός σκοπός του Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων είναι η εκπόνηση επιστημονικώς θεμελιωμένων μελετών, αναφερομένων στα προβλήματα της τουριστικής οικονομίας και γενικότερα της ελληνικής οικονομίας. Πρόκειται ουσιαστικώς για μελέτες εφαρμοσμένης έρευνας που έχουν επιδίωξη την διατύπωση προτάσεων, δυναμικώς χρησίμων, για την διαμόρφωση πολιτικών προαγωγικών του τουρισμού και της οικονομίας.

Η εξασφάλιση διατηρήσιμης μακροπρόθεσμης ανάπτυξεως της τουριστικής βιομηχανίας, δηλ. υγιούς ανάπτυξεως που τείνει να μεγιστοποιεί μακροπροθέσμως τις ωφέλειες για το κοινωνικό σύνολο, προϋποθέτει προγραμματισμένη δράση, συνειδητές επιδιώξεις από πλευράς πολιτείας και καθορισμό τουριστικών προτύπων υποταγμένων στις αναπτυξιακές επιλογές. Με την σειρά της η προγραμματισμένη δράση, η ένταξη με άλλα λόγια των κρατικών και ιδιωτικών πρωτοβουλιών σε συγκεκριμένο, συνειδητά επιλεγμένο πλαίσιο πολιτικής, σε συγκεκριμένη εικόνα μέλλοντος για την τουριστική βιομηχανία, απαιτεί όχι μόνο φαντασία και οραματισμό, αλλά και γνώση, η οποία με την σειρά της προϋποθέτει συνεχή και σοβαρή μελέτη όλων των διαστάσεων του προβλήματος που συνοπτικώς ονομάζομε: τουριστική ανάπτυξη.

Ίσως να εμπεριέχει στοιχεία υπερβολής, αλλά εμπεριέχει και στοιχεία αληθείας, ο ισχυρισμός ότι η ήκιστα ικανοποιητική κατάσταση, που παρατηρείται στον κλάδο του τουρισμού, από όποια οπτική γωνία και αν τον θεωρήσομε, δεν είναι άσχετη με την απουσία επαρκών βασικών μελετών. Ο έγκαιρος εντοπισμός των προβλημάτων, η οριοθέτηση ενδεχομένων παθογενών καταστάσεων όχι μόνο θα είχε υποκινήσει το ενδιαφέρον της πολιτείας για την αντιμετώπισή τους, αλλά και την στάση και τις ενέργειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας θα είχε επηρεάσει θετικώς. Πιστεύομε, ότι τα συμπεράσματα από την μελέτη σοβαρών προβλημάτων, όπως είναι η απασχόληση του εργατικού δυναμικού, το ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών, η μακροχρόνια βιωσιμότητα του κλάδου και η διατήρηση αφθόρου του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, μπορούν να παράσχουν επαρκώς ισχυρούς ερεθισμούς για έγκαιρη και ορθή ενεργοποίηση των φορέων ασκήσεως της οικονομικής πολιτικής.

Εν όψει των ανωτέρω και των καταστατικών προβλέψεων του ΙΤΕΠ, το πεδίο εντός του οποίου θα κινηθεί η ερευνητική προσπάθεια του Ινστιτούτου είναι

αρκετά ευρύ. Προβλήματα, όπως η ανάδειξη του τουριστικού πλούτου της χώρας, η γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας, η άμβλυνση της εποχικότητας, ο λειτουργικός προσδιορισμός των ορίων αρίστης σωρεύσεως τουριστικών δραστηριοτήτων στον χώρο κ.ο.κ., αλλά και η μελέτη προβλημάτων υποδομής, ανήκουν, εμπίπτουν στα ερευνητικά ενδιαφέροντα του Ινστιτούτου. Στο πεδίο ερευνητικού ενδιαφέροντος του Ινστιτούτου εμπίπτουν, επίσης, και προβλήματα που, ενώ φέρουν τον μανδύα του βραχυπροθέσμου, συνεπάγονται πολλάκις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις απροσδιόριστου μεγέθους.

Εκφράζεται η αισιόδοξη πρόβλεψη, ότι η ίδρυση και λειτουργία του Ινστιτούτου θα αποδειχθεί εξόχως δημιουργική πρωτοβουλία όχι μόνο ένεκα της συμβολής του στην κατανόηση των προβλημάτων του τουριστικού τομέα, αλλά και ένεκα της γενικότερης ερευνητικής εμπλοκής του στα καίρια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ	x
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ	xii
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	xiii
ΣΥΝΟΨΗ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Οικονομική Πολιτική: Κλαδικός Φετιχισμός

<i>1.1. Κλαδικές Επιλογές στα Προγράμματα Οικονομικής Αναπτύξεως</i>	
1.1.1. Πενταετές Αναπτυξιακό Πρόγραμμα 1966-70.....	9
1.1.2. Σχέδιο Προτύπου Μακροπροθέσμου Αναπτύξεως της Ελλάδος.....	10
1.1.3. Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως 1973-77	11
1.1.4. Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως 1976-80	12
1.1.5. Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως 1983-87	15
1.1.6. Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως 1988-92	16
<i>1.2. Βραχεία Αναφορά στα Μέτρα Οικονομικής Πολιτικής.</i>	18
<i>1.3. Τουριστική Πολιτική: Ιστορική Αναδρομή</i>	22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Το Μέγεθος του Τουριστικού Τομέα στην Ελλάδα

<i>2.1. Εισαγωγή</i>	29
<i>2.2. Εκτίμηση των Τουριστικών «Συναλλαγματικών Εισροών»</i> ...	31
2.2.1. Έρευνα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης	31
2.2.2. Εκτίμηση βάσει Παραδοχών για Πληρότητα Ξενοδοχειακών Μονάδων και Άλλων Καταλυμάτων	33
2.2.3. Έρευνα Άτυπης Ομάδας Εργασίας ΕΟΤ για τον Υπολογισμό του Μεγέθους Τουριστικού Συναλλάγματος	35
2.2.4. Σχέση μεταξύ Ποσοστιαίας Συμμετοχής της Ελλάδος στον Διεθνή Τουρισμό της Ευρώπης και Συμμετοχής της στο Εισρέον Συναλλάγμα (Σύγκριση με Ανταγωνίστριες Χώρες)	36
2.2.5. Εκτίμηση με βάση Υπολογισμούς του Ινστιτούτου Τουριστικών και Ξενοδοχειακών Ερευνών Ρόδου	37

2.3. <i>Η Σχετική Σπουδαιότητα του Αποκτωμένου Τουριστικού Συναλλάγματος</i>	38
2.4. <i>Εκτίμηση της Συνεισφοράς του Τουρισμού στην Δημιουργία της Προστιθεμένης Αξίας</i>	42
2.4.1. <i>Εκτίμηση Προστιθεμένης Αξίας για το Έτος 1994</i>	42
2.4.2. <i>Η Συμβολή του Τουρισμού στην Αύξηση του ΑΕΠ (1960-1997): Συγκρίσεις</i>	45
2.5. <i>Εκτίμηση Απασχολήσεως</i>	50
2.5.1. <i>Το Μέγεθος της Απασχολήσεως στον Τουριστικό Τομέα (1994)</i>	50
2.5.2. <i>Η Διαχρονική Εξέλιξη της Απασχολήσεως στον Τουρισμό</i>	54
2.6. <i>Περιφερειακή Ανάπτυξη: Άμβλυση Περιφερειακών Ανισοτήτων</i>	57
2.7. <i>Σύνοψη</i>	62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ενδεικτικά Στοιχεία Κόστους των Αναπτυξιακών Επιλογών

3.1. <i>Εισαγωγή</i>	67
3.2. <i>Τραπεζική Χρηματοδότηση Διαφόρων Κλάδων Παραγωγής</i>	68
3.3. <i>Επιχορηγήσεις Ιδιωτικών Επενδύσεων</i>	75
3.4. <i>Άντληση Κεφαλαίων από το Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών</i>	81
3.5. <i>Συγκριτικά Στοιχεία Πτωχεύσεων Βιομηχανίας - Τουρισμού</i>	86
3.6. <i>Ενδείξεις από τις «Εξέχουσες Παραμέτρους»</i>	91
3.7. <i>Άλλες Ενδείξεις</i>	93
3.8. <i>Ανακεφαλαίωση</i>	98

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Δορυφορικοί Λογαριασμοί για τον Τουρισμό

4.1. <i>Εισαγωγή</i>	101
4.2. <i>Τουριστικός Κλάδος και Τουριστική Οικονομία</i>	103
4.3. <i>Εμπειρικές Εκτιμήσεις του Τουριστικού ΑΕΠ</i>	105
4.3.1. <i>Σύνολο Κόσμου και Μείζονες Γεωγραφικές Περιοχές</i>	105
4.3.2. <i>Το Τουριστικό Προϊόν στις Μείζονες Τουριστικές Χώρες</i>	110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Κατευθύνσεις Αναπτυξιακής Πολιτικής	
5.1. Γενικά	115
5.2. Ο Τουρισμός ως Στρατηγικός Συντελεστής στην Αναπτυξιακή Διαδικασία.....	115
5.3. Επιλογές Στρατηγικής Σημασίας στον Τουρισμό	120
5.4. Κατευθυντήριες Γραμμές: Σκιαγράφηση και Ιεράρχηση Μακροπροθέσμων Επιδιώξεων και Μέσων Πολιτικής.....	123
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	139

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Πίνακας 1.1.	Δάνεια για Πάγιας Εγκαταστάσεις στον Τουριστικό Τομέα	24
Πίνακας 1.2.	Τουριστικές Επενδύσεις Διενεργηθείσες από τον ΕΟΤ, 1951-1965	25

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Πίνακας 2.1.	Μερίδια σε Αφίξεις και Συναλλαγματικές Εισπράξεις Ανταγωνιστριών Χωρών	36
Πίνακας 2.2.	Σχέσεις μεταξύ Βασικών Στοιχείων του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών και Καθαράς Κινήσεως Κεφαλαίων	39
Πίνακας 2.3.	Κλάδοι Παραγωγής: Μερίδια και Συμβολή στην Ανάπτυξη	48
Πίνακας 2.4.	Κατανομή της Απασχολήσεως κατά Τομέα 1994	54
Πίνακας 2.5.	Απασχόληση σε Διαφόρους Κλάδους Παραγωγής	55
Πίνακας 2.6.	Απασχόληση	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Πίνακας 3.1.	Συνολική Τραπεζική Χρηματοδότηση κατά Κλάδο Παραγωγής	70
Πίνακας 3.2.	Κατανομή Συνολικής Τραπεζικής Χρηματοδοτήσεως 1948-1997	71
Πίνακας 3.3.	Διάρθρωση του Εγχωρίου Προϊόντος 1950-1997	73
Πίνακας 3.4.	Σχέση (Μερίδιο Χρηματοδοτήσεως: Μερίδιο ΑΕΠ)	74
Πίνακας 3.5.	Επενδύσεις του Ν. 1262/82 (1982-1991)	79
Πίνακας 3.6.	Επενδύσεις του Ν. 1262/82 (1991-1997)	79
Πίνακας 3.7.	Κεφάλαια Αντληθέντα από την Χρηματιστηριακή Κεφαλαιαγορά εκ μέρους των Βιομηχανικών Επιχειρήσεων	82
Πίνακας 3.8.	Άντληση Κεφαλαίων από το ΧΑΑ	83
Πίνακας 3.9.	Κεφάλαια Αντληθέντα από Εισηγμένες Χρεωκοπήσασες Επιχειρήσεις	84
Πίνακας 3.10.	Αριθμός Πτωχεύσεων βάσει Δικαστικών Αποφάσεων	88

Πίνακας 3.11.	Επιχειρήσεις κατά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας και Τάξη Μεγέθους Απασχολήσεως	90
Πίνακας 3.12.	«Εξέχουσες Παράμετροι» Επιλεγμένων Κλάδων Παραγωγής 1994	92
Πίνακας 3.13.	Κοινοτικά Πλαίσια Στηρίξεως	95
Πίνακας 3.14.	Κλαδική Κατανομή Πόρων Κοινοτικών Πλαισίων Στηρίξεως	96
Πίνακας 3.15.	Ανακεφαλαίωση των 3 ΚΠΣ	97

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Πίνακας 4.1.	Διαθέσιμες Τουριστικές Υπηρεσίες και Χρήσεις Αυτών	104
Πίνακας 4.2.	Η Παγκόσμια Τουριστική Οικονομία. Εγχώριο Τουριστικό Προϊόν και Απασχόληση	107
Πίνακας 4.3.	Κλαδικό Τουριστικό ΑΕΠ και Κλαδική Τουριστική Απασχόληση ως % αντιστοίχως του ΑΕΠ και της Απασχολήσεως στην Τουριστική Οικονομία	108
Πίνακας 4.4.	Οικονομικά Τουριστικά Μεγέθη στις Μεσογειακές Χώρες	111
Πίνακας 4.5.	Οι 20 Χώρες με τα Υψηλότερα Ποσοστά Συμμετοχής του Τουριστικού ΑΕΠ και της Τουριστικής Απασχολήσεως στα Αντίστοιχα Συνολικά Μεγέθη	112

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Πίνακας 5.1.	Πληθυσμιακά και Εισοδηματικά Δεδομένα του Κόσμου 1995	117
Πίνακας 5.2.	Απασχολούμενοι στα Γραφεία Εξωτερικού των Οργανισμών Τουρισμού Διαφόρων Χωρών	133
Πίνακας 5.3.	Δαπάνες Διαφημίσεως και Προωθήσεως του Τουρισμού από Εθνικές Κυβερνήσεις	136

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Διάγραμμα 2.1. Κλάδοι Παραγωγής: Μερίδια στο ΑΕΠ 1960	49
Διάγραμμα 2.2. Κλάδοι Παραγωγής: Μερίδια στο ΑΕΠ 1997	49
Διάγραμμα 2.3. Κλάδοι Παραγωγής: Ποσοστιαίες Μεταβολές 1980-97	49
Διάγραμμα 2.4. Ποσοστιαίες Μεταβολές της Απασχολήσεως κατά Κλάδο Παραγωγής	56
Διάγραμμα 2.5. Μερίδια Απασχολήσεως κατά Κλάδο Παραγωγής 1981	61
Διάγραμμα 2.6. Μερίδια Απασχολήσεως κατά Κλάδο Παραγωγής 1997	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Διάγραμμα 3.1. Τραπεζική Χρηματοδότηση: Μερίδια Κλάδων 1950	72
Διάγραμμα 3.2. Τραπεζική Χρηματοδότηση: Μερίδια Κλάδων 1997	72
Διάγραμμα 3.3. Μερίδιο Χρηματοδοτήσεως / Μερίδιο ΑΕΠ κατά Κλάδο Παραγωγής	74
Διάγραμμα 3.4. Εγκριθείσες Επιχορηγήσεις: Μερίδια κατά Κλάδο Παραγωγής 1982-1997	80
Διάγραμμα 3.5. Κλάδοι Παραγωγής: Μερίδια στο ΑΕΠ 1997	80

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Διάγραμμα 4.1. Κλαδικό Τουριστικό ΑΕΠ ως % του ΑΕΠ στην Τουριστική Οικονομία	109
Διάγραμμα 4.2. Κλαδική Τουριστική Απασχόληση ως % της Απασχολήσεως στην Τουριστική Οικονομία	109

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Διάγραμμα 5.1. Δαπάνες Οργανισμών Τουρισμού Διαφόρων Χωρών	134
---	-----

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μεγάλη σημασία του τουριστικού τομέα, ως συρμού οικονομικής αναπτύξεως και δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, άρχισε να συνειδητοποιείται παγκοσμίως κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Η σχετικώς ταχεία αύξηση της ζήτησεως τουριστικών υπηρεσιών, σε συνδυασμό με την εκτόπιση εργασίας από τον βιομηχανικό κλάδο λόγω των ραγδαίων τεχνολογικών μεταβολών, κατέστησε προφανή την συγκριτική σπουδαιότητα του τουρισμού για την οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, η έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης δεν επέτρεπε στην οικονομική πολιτική αλλά και στις επιχειρηματικές ηγεσίες να προχωρήσουν στις ρήξεις που υπαγορεύει η σχετική ποσοτική θέση του τομέα στο οικονομικό γίγνεσθαι.

Ως γνωστόν, ο τουριστικός τομέας, ως τομέας παραγωγής, δεν ορίζεται από το παραγόμενο προϊόν· ορίζεται από την πλευρά της ζήτησεως. Το τουριστικό προϊόν είναι πολυσύνθετο προϊόν, συμπαραγόμενο από πολλούς κλάδους παραγωγής. Επομένως, η οικονομική συνεισφορά του «τομέα» σε προστιθέμενη αξία, σε απασχόληση, επενδύσεις, περιφερειακή ανάπτυξη και φορολογικά έσοδα διαχέεται σε πολλούς κλάδους υλικής παραγωγής και υπηρεσιών. Δεν υπάρχει ούτε ένας κλάδος παραγωγής, ο οποίος να μη μετέχει κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο στην ικανοποίηση της τουριστικής ζήτησεως· ο οποίος να μη συμβάλλει κατά ένα ιδεατό μικρό ή μεγάλο ποσοστό στην παραγωγή του τουριστικού προϊόντος. Με άλλα λόγια, το τουριστικό προϊόν δεν μπορεί να αναγνωρισθεί από το παραγόμενο προϊόν, το οποίο εξ ορισμού απευθύνεται σε ποικίλες ζητήσεις.

Η ιδιομορφία αυτή του τουριστικού προϊόντος δεν επιτρέπει την στατιστική του ένταξη στον Πίνακα του Συστήματος Εθνικών Λογαριασμών, που αποτυπώνει την κλαδική συγκρότηση του ΑΕΠ. Η συμπλήρωση του σχετικού στατιστικού κενού έχει επιχειρηθεί να καλυφθεί με την βοήθεια ειδικών λογαριασμών, που απεκλήθησαν δορυφορικοί και λειτουργούν παραλλήλως προς τους παραδοσιακούς εθνικούς λογαριασμούς. Σχετική εργασία έγινε κατά την τρέχουσα δεκαετία τόσο στα πλαίσια του Παγκοσμίου Οργανισμού Τουρισμού, όσο και στα πλαίσια διεθνών οργανισμών, όπως είναι ο ΟΟΣΑ. Τα πρώτα εμπειρικά αποτελέσματα είδαν το φως της δημοσιότητας προσφάτως.

Η παρούσα ερευνητική προσπάθεια απέβλεψε στην εκτίμηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας που παράγεται αμέσως και εμμέσως εξαιτίας της τουριστικής ζήτησεως, ώστε να οριοθετηθεί ποσοτικά ο

τομέας, να διευκρινισθεί η δυναμική του και να λειτουργήσει ως μοχλός ανασκολοπίσεως παρωχημένων ιδεών και προκαταλήψεων, αναφορικάς προς τους αναγνωριζόμενους αναπτυξιακούς ρόλους των διαφόρων κλάδων παραγωγής. Η μέθοδος που εφαρμόστηκε είναι εκείνη του απλού κεϋνσιανού υποδείγματος με δημόσιο τομέα και εξωτερικές συναλλαγές, τα δε αποτελέσματα είναι κατά εκπλήσσοντα τρόπο πανομοιότυπα με εκείνα των πρώτων δορυφορικών λογαριασμών.

Η μελέτη διαλαμβάνει 5 κεφάλαια και μία εκτενή εισαγωγή και σύνοψη των ευρημάτων. Στο Κεφάλαιο 1 εξετάζονται οι κυβερνητικές κλαδικές επιλογές οικονομικής αναπτύξεως που εκπονήθηκαν κατά την περίοδο 1966-92 και επιχειρείται ιστορική αναδρομή της τουριστικής πολιτικής. Η αναδρομή αυτή αποκαλύπτει την έντονη μεροληψία που κυριαρχούσε υπέρ της βιομηχανίας καθ' όλη σχεδόν την περίοδο.

Το Κεφάλαιο 2, που είναι και ο κορμός της μελέτης, καλύπτει την μέτρηση του μεγέθους του ελληνικού τουριστικού τομέα και την μεθοδολογία που εφαρμόστηκε. Περιλαμβάνει εκτίμηση του αποκτωμένου από τον τουρισμό συναλλάγματος, της προστιθέμενης αξίας και της απασχολήσεως που αμέσως και εμμέσως προκαλούνται από την τουριστική δραστηριότητα. Συναφώς, εξετάζεται και η διαχρονική συμβολή της τουριστικής αναπτύξεως στην γενική οικονομική ανάπτυξη και την αύξηση της απασχολήσεως.

Στο Κεφάλαιο 3 περιέχονται και σχολιάζονται ενδεικτικά στοιχεία για το κόστος των αναπτυξιακών επιλογών, ενώ στο Κεφάλαιο 4 γίνεται αναφορά στους Δορυφορικούς Λογαριασμούς για τον τουρισμό και παρουσιάζονται οι πρώτες δημοσιευθείσες σχετικές εκτιμήσεις για το σύνολο του κόσμου, καθώς και για επιλεγμένες τουριστικές χώρες.

Τέλος, στο Κεφάλαιο 5 εκτίθενται ορισμένες σκέψεις που αφορούν στις ενδεδειγμένες κατά την άποψη του συγγραφέα κατευθύνσεις της τουριστικής πολιτικής.

Η εκπόνηση της μελέτης χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από την **Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος**, προς την Διοίκηση της οποίας εκφράζονται και από τις σελίδες αυτές θερμές ευχαριστίες. Ο Πρόεδρος της Τραπέζης κύριος Κων. Γεωργουτσάκος εκφράστηκε θερμά και ενθαρρυντικά για το ερευνητικό έργο του Ινστιτούτου με αντίστοιχη πρακτική επιβεβαίωση.

Η ενθάρρυνση του ΙΤΕΠ στα πρώτα του βήματα από χειρονομίες, όπως αυτή της Εμπορικής Τραπέζης, αποτελεί πηγή αισιοδοξίας αλλά και ευθυνών, που πιστεύουμε ότι θα λειτουργήσουν δημιουργικά.

Θα αποτελούσε μεγάλη παράλειψη αν δεν αναφερόμουν στην συνεργάτιδά μου κ. Σοφία Πανούση, η οποία με τον ζήλο της, την εργατικότητά της και τις πρωτοβουλίες που αναπτύσσει, αποτελεί πολύτιμο συμπαράστατη στο ερευνητικό έργο του ΙΤΕΠ. Επίσης, σημαντική ήταν και η συμβολή του κ. Βασίλη Κωνσταντάρρα στη συλλογή και επεξεργασία των στατιστικών στοιχείων, που χρησιμοποιήθηκαν στην μελέτη.

Εκφράζεται η ελπίδα ότι η νέα αυτή γνώση θα βοηθήσει τους φορείς ασκήσεως της κλαδικής οικονομικής πολιτικής να συνειδητοποιήσουν την συγκριτική αναπτυξιακή σπουδαιότητα των διαφόρων κλάδων παραγωγής και να κατευθύνουν ακολούθως τους κρατικούς πόρους αναλόγως, με παράλληλη θεσμική ανασυγκρότηση συνεπή προς τους ρόλους των τομέων παραγωγής.

Παν. Γ. Παυλόπουλος

Αθήναι, Σεπτέμβριος 1999

ΣΥΝΟΨΗ

Η επιχειρηθείσα με την παρούσα ερευνητική προσπάθεια μέτρηση του μεγέθους του τουριστικού τομέα οδήγησε σε αποτελέσματα ιδιαίτερος ενδιαφέροντα και άκρως αποκαλυπτικά για την συγκριτική ποσοτική σπουδαιότητα του τουρισμού στην ελληνική οικονομία. Τα σημαντικότερα ποσοτικά ευρήματα είναι:

- (α) Το αποκτώμενο ετησίως τουριστικό συνάλλαγμα είναι της τάξεως των 9 δισ. \$, με έτος αναφοράς το 1994.
- (β) Η τουριστική οικονομία, δηλ. το σύνολο της προστιθεμένης αξίας που δημιουργείται αμέσως ή εμμέσως από την ζήτηση τουριστικού προϊόντος κυμαίνεται σε ποσοστό 18-20% επί του ΑΕΠ.
- (γ) Η αντίστοιχη στο ανωτέρω τουριστικό ΑΕΠ απασχόληση ανέρχεται σε 690.000 άτομα (1994).
- (δ) Όπως έχει δειχθεί σε άλλη μελέτη, το σύνολο σχεδόν της συντελεσθείσας κατά τα τελευταία 20-30 έτη βελτιώσεως της κατανομής του περιφερειακού εισοδήματος προκλήθηκε από την τουριστική δραστηριότητα.
- (ε) Το αποκτώμενο τουριστικό συνάλλαγμα είναι 2,5 φορές μεγαλύτερο από το συνάλλαγμα που εισρέει από τις εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων και 1,8 φορές μεγαλύτερο από το συνάλλαγμα που αποφέρει το σύνολο των εξαγωγών.

Από δυναμικής απόψεως εξεταζομένη η τουριστική οικονομική δραστηριότητα:

- (στ) Από το 3% του ΑΕΠ το 1960 το τουριστικό προϊόν αντιπροσωπεύει σήμερα ποσοστό πολύ κοντά στο 20%.
- (ζ) Στην περίοδο 1960-1997 ο τουρισμός συνεισέφερε κατά 21,6% στην αύξηση του ΑΕΠ έναντι 15,4% της βιομηχανίας. Κατά την πιο πρόσφατη περίοδο 1980-97 οι σχετικές συμβολές είναι 53,2% για τον τουρισμό και μόνον 4,6% για την μεταποίηση.
- (η) Στην περίοδο 1981-1997 η αύξηση της απασχολήσεως στην τουριστική οικονομία ήταν 87,5%, έναντι μείωσης κατά 15% στην μεταποίηση και έναντι αυξήσεως 9,2% στην συνολική απασχόληση.

Οι ανωτέρω αριθμοί δείχνουν κατά τρόπο που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση ότι ο τουρισμός έχει πάρει οριστικά την σκυτάλη ως πρωταγωνιστής στην αναπτυξιακή διαδικασία. Ενόψει δε του φυσικού και πολιτισμικού πλούτου που διαθέτει η χώρα, αλλά και του μεγέθους και

της αυξήσεως της ζητήσεως παγκοσμίως, μπορεί να υποστηριχθεί χωρίς καμία υπερβολή, ότι το βασικό εμπόδιο ταχείας και συνεχούς αναπτύξεως του τουριστικού τομέα είναι η ταχύτητα, με την οποία γίνεται αξιοποίηση των πλουσιοπάροχα παρασχεθεισών από την φύση και την ιστορία σχετικών στοιχείων.

Σε αντίθεση με την συγκριτική σπουδαιότητα του τουρισμού υπό αναπτυξιακή έννοια, η κλαδική οικονομική πολιτική υπήρξε μυωπική, ακολουθούσα πρότυπο κλαδικής κατανομής των κρατικών πόρων υπαγορευόμενο από ιδεολογήματα, τα οποία προσβάλλουν βάνουσα την οικονομική λογική. Όλες οι συγκρίσεις που γίνονται είτε στην κατανομή των τραπεζικών πιστώσεων, στις επιχορηγήσεις και επιδοτήσεις και στην τομεακή κατανομή των κοινοτικών κονδυλίων (3 ΚΠΣ), είτε στην κατανομή των κρατικών πόρων που κατευθύνονται στην δημιουργία της βασικής υποδομής της οικονομίας, καταδεικνύουν την έντονα μεροληπτική υπέρ της μεταποιήσεως κλαδική πολιτική.

Τα ποσοτικά ευρήματα δείχνουν μονοσήμαντα προς μία κατεύθυνση: την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της κλαδικής πολιτικής από μηδενική βάση καθώς και προσαρμογής ορισμένων θεσμών στις ανάγκες της κοινωνίας, όπως αυτές προσδιορίζονται από την δεσπόζουσα θέση του τουρισμού στην οικονομία. Επειδή η κρατική πολιτική δεν έχει απαλλαγεί από το σύνδρομο του «αντιπαραγωγικού» χαρακτήρα για τον τουρισμό (το τρίτο ΚΠΣ αποτελεί επιβεβαίωση αυτού του ισχυρισμού), αποτελεί ζήτημα ζωτικής σημασίας για τον τουρισμό και την οικονομία να συνειδητοποιήσει και ο ίδιος ο τομέας την δύναμή του· δύναμη που πρέπει να εκφρασθεί μέσα από κατάλληλα οργανωτικά σχήματα και αναθεώρηση της νομοθεσίας και των κυβερνητικών πρακτικών σε επίπεδο κοινωνικού διαλόγου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εξασφάλιση συνθηκών μεγίστης δυνατής μακροπροθέσμου αναπτύξεως μιας χώρας, σε συνθήκες διατηρήσεως της δυναμικής των παραγόντων αναπτύξεως, αποτελεί πρώτιστο μέλημα της εθνικής οικονομικής πολιτικής. Σ' ένα διηλεκώς εντεινόμενο ανταγωνιστικό περιβάλλον, με αυτονόητες απαιτήσεις του πληθυσμού για βελτίωση των κοινωνικών παροχών και των συνθηκών απασχολήσεως, καθώς και του γενικότερου περιβάλλοντος εντός του οποίου συντελείται η οικονομική δραστηριότητα και η κοινωνική ζωή, η δημιουργία των προϋποθέσεων για αύξηση της οικονομικής δυνάμεως της χώρας αποτελεί συνθήκη *sine qua non*. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο σε περιπτώσεις, όπως της Ελλάδος, όπου οι ιστορικές συγκυρίες έχουν επισωρεύσει προβλήματα, η αντιμετώπιση των οποίων απαιτεί την διάθεση σημαντικής ποσότητας υλικών πόρων για την προστασία της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας και την διατήρηση αρραγούς και ισχυρού εσωτερικού μετώπου (κοινωνική συνοχή).

Από της απόψεως αυτής, ο προσανατολισμός της οικονομικής πολιτικής, αλλά και οι επιλογές της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, οφείλουν να υποτάσσονται στις υποδείξεις των παραγόντων, που αιτιάζονται διατηρήσιμη μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή πορεία. Πρόκειται, βασικώς, για δύο κρίσιμης σημασίας επιλογές που αφορούν αφ' ενός στους ρόλους της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και του κράτους στην οικονομική ζωή και αφ' ετέρου στην επιλογή των κλάδων παραγωγής, στους οποίους εκτιμάται ότι είναι ρεαλιστικό να ανατεθεί ρόλος συρμού για την επί το αυτό κινητοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων – εργασίας, κεφαλαίου και φυσικών πόρων.

Καθ' όσον αφορά στο πρώτο ζήτημα, η συσσωρευμένη εμπειρία, αλλά και η *prigoti* επιχειρηματολογία δεν αφήνουν περιθώρια για εναλλακτική επιλογή. Η ιδιωτική πρωτοβουλία, ως δύναμη κρούσεως, αποτελεί αναπόφευκτο μονόδρομο σ' ένα περιβάλλον πολιτικής, στο οποίο η αποτελεσματική διαχείριση των οικονομικών πόρων βαρύνει πολύ ως κριτήριο επιλογής στο οικονομικό γίγνεσθαι. Η κλαδική επιλογή αποτελεί δυσχερές εγχείρημα, ιδίως στην σύγχρονη τεχνολογική πραγματικότητα, η οποία μεταβάλλει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των επιμέρους χωρών και περιοχών κατά μη επαρκώς προβλεπτό τρόπο.

Ωστόσο, υπάρχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα, τα οποία είναι, κατά κάποιο τρόπο, τεχνολογικώς ουδέτερα, υπό την έννοια ότι έχουν

προσδιορισθεί από την **Δημιουργία** αφ' ενός και από την **Ιστορία** αφ' ετέρου, και τα πλεονεκτήματα αυτά είναι διατηρήσιμα ή εν πάση περιπτώσει το διατηρήσιμο αυτών είναι αποκλειστικώς εγχωρίως προσδιοριζόμενο. Στην περίπτωση της Ελλάδος, τέτοια συγκριτικά πλεονεκτήματα είναι οι ακτές, η ηλιοφάνεια, το ήμερο και γλυκύ κλίμα, το πλήθος των νησιών και η αφάνταστη ποικιλία που παρέχουν για αναψυχή, οι αρχαιότητες, προκλασική αρχαιότητα, κλασική αρχαιότητα, ελληνιστική χρόνοι, βυζαντινή περίοδος κ.ο.κ. Για άλλες χώρες συγκριτικά πλεονεκτήματα, σχετικώς απρόσβλητα από τις τεχνολογικές εξελίξεις, μπορεί να είναι ο υπόγειος πλούτος, κ.τ.λ.

Οι ραγδαίες αλλαγές που χαρακτηρίζουν την σύγχρονη τεχνολογία, τόσον αναφορικός προς την δημιουργία νέων προϊόντων όσον και αναφορικός με την τεχνική παραγωγή αυτών, απαξιώνουν καταξιωμένους ιστορικούς κλάδους βιομηχανικής παραγωγής και δημιουργούν προϋποθέσεις για την εμφάνιση νέων. Παράλληλα, η αλλαγή αυτή των προϋποθέσεων δημιουργίας νέων κλάδων, φέρνει στο προσκήνιο νέες παραγωγές χώρες με δυνητικές προοπτικές αλλαγών – οριακών πιθανώς – στην διεθνή κατανομή της εργασίας. Για το λόγο αυτό οι πολιτικές που έχουν άκαμπτους προσανατολισμούς σε κλαδικές επιλογές, έξω και πέραν από τις απορρέουσες υποδείξεις της αγοράς, είναι θνησιγενείς καθ' εαυτές και καταστροφικές, υπό το πρίσμα μιας μακροπροθέσμου θεωρήσεως της αναπτυξιακής δυναμικής της οικονομίας.

Στα πλαίσια του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας ο ασφαλέστερος δρόμος για οικονομίες με μεγάλη εξάρτηση από το διεθνές εμπόριο, όπως είναι η Ελλάδα, είναι ο έμμενος προσανατολισμός στην παραγωγή προϊόντων ελαστικής εισοδηματικής ζήτησεως, η εγχώρια προσφορά των οποίων προσδιορίζεται από παράγοντες, η ισχύς των οποίων δεν αλλάζει μακροπροθέσμως ή αλλάζει ηπίως μόνον, για τους λόγους που ανεφέρθησαν ανωτέρω. Οι μεταβολές στην τεχνολογία, υπό ευρυτάτην έννοια, δεν επηρεάζουν ούτε την ζήτηση του συγκεκριμένου προϊόντος – λόγω της μοναδικότητάς του – αλλ' ούτε εναλλακτική προσφορά δημιουργούν. Τα χαρακτηριστικά αυτά ο τομέας του τουρισμού δεν τα διαμοιράζεται με κανένα άλλο κλάδο παραγωγής, υπάρχοντα ή δυνητικό στην χώρα μας.

Δυστυχώς, στη χώρα μας, όπως και σε πολλές άλλες χώρες, η επί δεκαετίες ασκηθείσα πολιτική οικονομικής αναπτύξεως ήταν διαποτισμένη από παρωχημένες αντιλήψεις περί εκβιομηχανίσεως· αντιλήψεις οι οποίες δεν είχαν πολύ καλές σχέσεις με την οικονομική λογική. Πρόκειται για ένα είδος βιομηχανικού φετιχισμού, ο οποίος αντανάκλα μια

αντίληψη (ίσως δε και ιδεολογική προκατάληψη) περί ιδιοτήτων της αναπτύξεως της βιομηχανίας που κατά μαγικό τρόπο εξασφαλίζουν την καθόλου οικονομική ανάπτυξη.

Δια του λόγου το αληθές θα γίνει κατωτέρω σχετική αναφορά στα οικονομικά προγράμματα της Ελλάδος από την δεκαετία του '60 και εντεύθεν, όπου θα διαπιστωθεί η με απόλυτη διαχρονική συνέπεια διδόμενη προτεραιότητα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας. Προηγουμένως, είναι σκόπιμο να διατυπωθούν ορισμένες σκέψεις αναφορικά με το σχετικό ζήτημα: δηλ. το ζήτημα της επιλογής των κλάδων παραγωγής, στα πλαίσια συνειδητής προσπάθειας μιας κοινωνίας να προσδώσει στην οικονομία της διατηρήσιμο αναπτυξιακό δυναμισμό.

Στην σύγχρονη κοινωνία του αυξανόμενου πλήθους των αγαθών και υπηρεσιών που ικανοποιούν τις ανάγκες του ανθρώπου – τις, επίσης, αυξανόμενες σε αριθμό ανάγκες και του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού – έχει μικρή σημασία τι παράγει μια κοινωνία. Η ιεράρχηση των αναγκών, από άποψη σπουδαιότητας για την ζωή του ανθρώπου, δεν σημαίνει αναγκαίως και αντίστοιχη ιεράρχηση των κλάδων παραγωγής από άποψη προτεραιότητας. Αυτό που έχει σημασία είναι το παραγόμενο προϊόν να αξιολογείται ως κατάλληλο από τους καταναλωτές και να αγοράζεται απ' αυτούς. Να παράγεται δηλ. το προϊόν, το οποιοδήποτε προϊόν, ανεξαρτήτως της σπουδαιότητας της ανάγκης την οποία ικανοποιεί, σε ποιότητα και κόστος ανταγωνιστικά στην αγορά, εγχώρια και ξένη. Η οικονομική σπουδαιότητα μιας οικονομικής δραστηριότητας δεν προσδιορίζεται από την φύση του προϊόντος που παράγει ή από την ανάγκη που ικανοποιεί· προσδιορίζεται από την αξιολόγηση του προϊόντος στην αγορά, δηλ. από την στάση των δυνητικών αγοραστών απέναντι στο προϊόν. Όπως δε προσφυσώς παρατηρεί ο καθηγητής John Kahn¹, διευθυντής της Σχολής Διοικήσεως του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, «Οποιαδήποτε κλαδική πολιτική και αν πρόκειται μια χώρα να ακολουθήσει, για ένα πράγμα πρέπει κανείς να είναι εξαιρετικά επιφυλακτικός: για την περίπτωση που οι επιλογές στηρίζονται στην αρχή, στον συμβιβασμό των απόψεων, που θεωρούν ορισμένες οικονομικές δραστηριότητες σπουδαιότερες σε σύγκριση με άλλες. Η αξιολόγηση αυτή είναι καλύτερα πάντοτε να αφήνεται να γίνεται από την αγορά».

---

1. Financial Times 1997.